

ТМГ. XXXVII	Бр. 3	Стр. 1397-1415	Ниш	јул - септембар	2013.
-------------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 821.111-31.09 Томас Д.М.

Прегледни рад

Јасмина Ноцић

Примљено: 28. 11. 2011.

Ниш

Ревидирана верзија: 05. 04. 2012.

Одобрено за штампу: 02. 09. 2013.

НА ГРАНИЦИ СВЕТОВА: Д. М. ТОМАС – БЕЛИ ХОТЕЛ

Апстракт

Примарни циљ овог рада је да се кроз анализу *Белог хотела* Д. М. Томаса покаже и провери експланаторна моћ теорије модалних ограничења и транс-световног идентитета Љубомира Долежеља, а секундарни – да се применом оваквог методолошког апарата укаже на једно могуће разумевање овог романа. Дошли смо до закључка да се Долежелова теорија могућих светова, са једне стране, показује као погодна да својим методолошким апаратом обухвати многозначност књижевног дела, а са друге, остаје недовољна да разреши све постављене проблеме. Поред методолошког апарата семантике могућих светова, у употреби ће бити и методе класичне наратологије.

Кључне речи: теорија могућих светова, модална ограничења, транссветовни идентитет, *Бели хотел*

ON THE EDGE OF THE WORLDS: D. M. THOMAS – THE WHITE HOTEL

Abstract

The primary aim of this paper is to show and test, through the analysis of *The White Hotel* by D.M. Tomas, the explanatory power of the theory of modal restrictions and trans-world identity by Ljubomir Doležel, while the secondary aim is to highlight one possible understanding of the abovementioned novel by applying this methodological instrument. The author concludes that, on one hand, Doležel's theory of possible worlds is suitable to encircle the versatility of a literary work with its methodological instrument; on the other hand, it is insufficient to resolve all the assigned problems. The analysis includes the conceptual apparatus of possible worlds semantics as well as classical narratology.

Key Words: theory of possible worlds, modal restrictions, trans-world identity, *The White Hotel*

emptybox81@yahoo.com

СЕМАНТИКА МОГУЋИХ СВЕТОВА

Основна идеја о могућим световима, која додуше пролази кроз различите варијације и која се ослобађа етичких инклинација, потиче из Лајбницевог теорије – у божанском уму постоји небројено много могућих светова при чему је актуализован само овај наш, као најбољи у односу на све остале. Идеја да постоје други светови, добила је на важности шездесетих година 20. века у семантици могућих светова кроз радове С. Крипкеа (S. Kripke), Ј. Хинтике (J. Hintikka), Д. Луиса (D. Lewis), Н. Решера (N. Rescher) и других, а онда је пронашла примену и у другим наукама.

Сол Крипке (1963) претпоставља оригинални модел структуре, у којем је скуп G (стварни, актуални свет) издвојен из скупа скупова K (могући светови), при чему су они у одређеном односу R , који је заправо однос приступачности међу тим световима. Савремена размишљања полазе од постулата да могући светови настају делатношћу људског ума и руку, и не очекују „откриће у некаквом трансценденталном складишту“. Човек *стипулира* могуће светове.

Овакав модел и његово онтолошко објашњење привукао је и теоретичаре књижевности. С обзиром на то каква је природа емпиријских истраживања, теорија могућих светова у науци о књижевности морала је да могуће светове, у логици сматране максималним мереолошким сумама могућности, сведе на мале светове, које чини ограничени број елемената и одређује мали број параметара. Ти светови морају бити испуњени и сачињени од индивидуа које обавезно поседују одређена својства, а које уједно могу бити у више различитих светова, чиме постају транссветовне јединке.

Могући светови фикције су артефакти настали у естетским процесима различитих врста уметности. Њих конструишу семиотички системи – језик, боје, тонови, облици – и стога их можемо назвати семиотичким објектима. Они се чувају у медију текста и подлежу ограничењима различитих типова. Те рестрикције називају се модална ограничења и тичу се епистемичких, аксиолошких, деонтичких и алетичких сфера.

Овако изложена схватања су општег типа и она варирају, обогаћују се или се другачије интерпретирају у системима различитих теоретичара књижевности, међу којима су најпознатији: Љ. Долежел, Р. Ронен (R. Ronen), М. Л. Рајан (M.L. Ryan), У. Еко (U. Eco), Т. Павел (T. Pavel) и др.

У овом раду биће представљен, а онда и примењен на роман *Бели хотел* Д. М. Томаса, систем Љубомира Долежела (Lubomir Dolezal), једног од најистакнутијих теоретичара могућих светова. Нарочито ће пажња бити усмерена на приказивање његових схватања модалних ограничења и транссветовног идентитета, јер ће овај рад поставити тезу да су управо модална ограничења кључна за развој ра-

дње у *Белом хотелу*, као и за њено (не)разрешење. Дакле, примарни циљ рада је да се кроз анализу покаже и провери експланаторна моћ теорије модалних ограничења и транссветовног идентитета Љубомира Долежел, а секундарни циљ је да се применом оваквог методолошког апарата укаже на једно могуће разумевање овог романа.

ТРАНССВЕТОВНИ ИДЕНТИТЕТ И МОДАЛНА ОГРАНИЧЕЊА

Као основне постулате теорије могућих светова, Љубомир Долежел (2008, стр. 28-36) поставља следеће:

- фикционални светови су скупови неостварених могућих ствања ствари;
- фикционални светови су доступни преко семиотичких канала;
- фикционални светови књижевности су непотпуни;
- фикционални светови књижевности су конструкти текстуалне *poiesis*.

Модална ограничења

У неколико својих дела Долежел (1997, стр. 84; 2008, стр. 28–36) дефинише четири врсте модалних система и на основу тога четири врсте модалних ограничења:

- **алетичко** – могућност, немогућност и нужност – одређује фундаментална својства фикционалних светова и модус њиховог постојања;
- **деонтичко** – дозвола, забрана, обавеза – утиче на обликовање наративних светова преко проскриптивних и прескриптивних норми, одређује шта је дозвољено, забрањено или обавезно у фикционалном свету;
- **аксиолошко** – добро, лоше, индиферентно – подразумева валоризацију света од стране друштвене групе, културе, историјског периода, али и од индивидуе;
- **епистемичко** – знање, незнање, веровање – одређује епистемички поредак фикционалног света.

Модална ограничења чине моделативни оквир књижевног дела. Алетичка ограничења фикције тичу се фикционалне књижевне онтологије. Она одређују природу постојања фикционалног садржаја, одређују границе међу световима у књижевном делу. Она могу условити стварање *природних* и *натприродних* светова. Природне светове карактерише присуство физичких закона стварног света, а индивидуе су могући пандани стварних људи. За натприродне светове не важе природни закони, а индивидуе су бића са натприродним моћима или неживи персонификовани објекти. Као трећа група постоје *интермедијарни* светови, који чине мост између наведених су-

протних типова светова. То су снови, халуцинације, лудило, измењена стања свести, који представљају физички могућ и природан део човековог искуства.

Алетичка ограничења тичу се и способности индивидуа: физичких (телесне предиспозиције за вршење радњи), менталних (чулне и менталне операције) и инструменталних (способности, умеће употребе и израде инструмената). Алетичка обдареност фикционалне јединке је нормална када је у складу са нашим, људским; умањена уколико је испод тог просека и назива се хипонормалност; а ако је увећана (не прелази алетичка ограничења природног света) назива се хипернормалност.

Што се тиче деонтичких ограничења, она се односе на писане и неписане моралне законе и могу бити важећа за читаве фикционалне светове, за мање групе у оквиру њих или могу бити и субјективне.

Аксиолошка ограничења, више него друга, изложена су интерсубјективном сукобу. Субјективно оспоравање аксиолошког поретка света ствара аксиолошкоу напетост, што омогућава велику потенцијалност у генерисању прича.

Епистемичка ограничења тичу се, изражено у друштвеним обрасцима, научног знања, идеологије, религије, културних митова. Субјективне епистемичке карактеристике тичу се знања индивидуе о себи и о свету око себе. Епистемичка ограничења обогаћују приповест због неједнаке расподеле знања међу фикционалним особама. Епистемичка неравнотежа производи основну епистемичку приповест, причу с тајном – догађај је непознат појединим становницима фикционалног света или свим становницима (Долежел, 2008, стр. 24–42).

Транссветовни идентитет

Садржаји фикционалног света, као део контрачињеничне ситуације, онтолошки се разликују од стварних особа, места и догађаја. Између стварних и фикционалних ентитета нема знака једнакости. Љубомир Долежел (2008, стр. 28) истиче да „семантика могућих светова инсистира на идеји да постојање и својства фикционалних индивидуа нису зависни од њихових стварних прототипова“. Ипак, индивидуе које имају прототипове у стварном свету, образују посебну класу унутар скупа фикционалних индивидуа. Међу прототиповима и њима постоји нераскидива веза, веза остварена транссветовним идентитетом. Ово важи и за транссветовне идентитете фикционалних индивидуа, а не само за оне које имају стварносне пандане или прототипове.

Концепт транссветовног идентитета у логици изазвао је жутру расправу међу семантичарима могућих светова. Питање како препознати индивидуу у другом могућем свету решавано је или преко есенцијалних својстава које индивидуа треба да има у сваком све-

ту, или преко имена као стриктивних означитеља или, као што то Луис чини, преко теорије пандана (претпоставља однос сличности међу јединкама, не идентитета).

Љубомир Долежел (2008, стр. 29) пропагира радикално неесенцијалистичку семантику. Међу јединкама из различитих светова важи однос транссветовног идентитета, али се он заснива на сличности, не на истоветности, и обично подразумева једну јединку као прототип и остале као пандане. Он каже да ствараоци фикције допуштају себи да измене чак и најтипичнија општепозната својства и животне историје стварних особа када их уведе у фикционални свет. Веродостојност је једна од пресудних карактеристика појединих типова фикције, али није универзални принцип стварања. Такође, имена као стриктни означитељи, нису поуздана и теоријски су спорна за утврђивање транссветовног идентитета, мада Долежел (2008, стр. 232) истиче њихову предност. Теорија о стриктном означавању не имплицира да једна јединка у свим световима има исто име. Она може имати неколико алијаса, псеудонима, имена, надимака. Међутим, када се једном утврди однос еквиваленције референције међу различитим именима, утврђујемо и транссветовни идентитет међу панданима.

ТРАНССВЕТОВНИ ИДЕНТИТЕТ И МОДАЛНА ОГРАНИЧЕЊА У „БЕЛОМ ХОТЕЛУ“

У оквиру поделе коју нуди Љубомир Долежел, у *Белом хотелу* можемо разликовати неколико светова с обзиром на алетичка ограничења. У основи романа је природни свет, свет у коме живи главна јунакиња Елизабет Ердман Лиса, где је посматрамо најпре као Фројдовога пацијента који пати од хистерије, а онда као жртву Холокауста у другом делу романа. Овај природни свет је садржан у *Прологу*, трећем поглављу *Фрау Ана Г.*, четвртог *Климатско одмаралиште* и петом *Кола за спавање*. Томас разбија класичну нарацију и мења из поглавља у поглавље модус и технику приповедања, чиме отвара могућности за хетерогени деонтички, аксиолошки и епистемички модални оквир.

Пролог је дат у епистоларној форми. Предочена су нам писма пандана историјских личности, Фројда пре свега. Увођењем алузије на стварне догађаје и личности, постављањем пролога и писма као документарне подлоге (видећемо да пролог, писма и личност Фројда нису једине назнаке овог типа), Томас помера референцу у наш актуални свет.

У прологу сазнајемо о хистеричној девојци – која је главна јунакиња дела, што ће се касније, посредно, преко Фројда, испоставити. Преписком из пролога, коју воде Фројд и његове колеге, Томас постиже две ствари: скицира клинички контекст за дневник и поему

Елизабет Ердман, који ће уследити као прво и друго поглавље, и скицира самог творца клиничког приступа – Фројда.

Треће поглавље *Фрау Ана Г.*, исприповедано је од стране Фројда у трећем лицу, а представља случај Ердманове у психоаналитичком кључу. У организацији текста, реторици и тону, случај је савршена „копија“ случаја Доре, коју је *отац психоанализе* заиста леочи (Davis, 1995).

Четврто и пето поглавље полако са личног прелазе на општи план природног света, са психолошког на социолошки, и сликају догађај који се одиграо и у стварности, геноцид над Јеврејима у Украјини, у Кијеву, у јарузи Бабји Јар 1941, геноцид у коме се у роману нашао и Лиса Ердман.

Дакле, основни природни свет у роману, дивергиран је из стварног, као његова алтернатива или контрачињенична ситуација, што на неки начин треба да нас убеди и да нам дочара природност света текста.

Поред природног света у делу, ту су и три могућа света, који се гранају из њега и који га означавају као своју референцу. Прва два настају као излив Лизине списатељске фантазије или њене хистерије, зависно од аспекта из кога посматрамо, и огледају се у поглављима *Дон Ђовани* и *Гаштајнски дневник*, и њих ћемо означити као интермедијарне, а трећи представља последње поглавље *Прихватни логор*, које приказује или Лизину фантазију, и као такав идентификује се као интермедијарни или један нови аутономни натприродни свет. Ово друго схватање биће прихваћено у овом раду.

*Транссветовни идентитети – прототипови,
стварносне варијанте и фикционални пандани*

Томасово коришћење материјалом из документарног романа Анатола Кузњецова *Бабји Јар*, изазвало је велику полемику везану за плагирање због недољиве сличности међу овим делима, нарочито у петом поглављу, где Томас користи исказ Дине Проничеве, готово једине преживеле у великом масакру који су Немци и Украјинци учинили над Јеврејима у Кијеву, у Бабјем Јару (видети: Busse, 1997; Brown, 1985). Анализе које су спровођене, до детаља разграђују и упоређују ова два дела и буквално „ред по ред“ траже аналогije, које се понекад чине и учитаним.

С друге стране, истицан је и утицај Фројда (који се, видели смо, појављује као лик у Томасовом роману) и његове студије *Дора: фрагменти анализе случаја хистерије* и *С оне стране принципа задовољства*. Томас приказује његово психоаналитичко учење и, пишући треће поглавље, на доследан начин имитира дух, садржину и ток Фројдовог списка о Иди Брауер (Дора у Фројдовом спису).

Фројд, Проничева и Ида нису једине стварне особе чији се пандани јављају у роману, ту су још и Јунг, Фројдова деца и унук, дечак Тоља, који се једини још спасао са Дином Проничевом из Бабјег Јара, и који је у ствари Анатоли Кузњецов, а ту је чак и његов мачак Титус, који у делу добија посебно значење и симболику (Brown, 1997, pp. 65-66).

Бели хотел упућује на три нивоа реалитета. Они су уређени с обзиром на психолошки и социолошки принцип. Психолошки принцип гради интермедијарне светове (прво, друго и последње поглавље) са основом у природном свету текста, а социолошки условљава природни свет текста са пореклом у стварном свету.

Мада Љубомир Долежел не прави јасну и коначну типологију ликова, да бисмо олакшали анализу, направимо једну условну класификацију на основу порекла прототипова и припадности свету, ослањајући се при подели на унутартекстовне, вантекстовне и интертекстуалне везе. Типологија почива на Долежеловим достигнућима на овом пољу.

Дакле, у *Белом хотелу* можемо разликовати неколико констелација ликова. Ту је најпре констелација ликова природног света текста, који имају своје прототипове у нашем стварном свету (Сигмунд Фројд, Јунг, Ида Брауер, Фројдова ћерка и унук), друга констелација ликова као своје прототипове одређује стварносне варијанте реалних личности у другим текстовима (Елизабет Ердман, Дина Проничева, Коља, мадам Р., мачка Васка), затим, ту је констелација ликова у интермедијарним световима који имају своје пандане такође у стварном свету, а прототипове у стварном свету текста (Лиса, свештеник, мадам Котен, мачка), и на крају имамо констелацију ликова интермедијарних светова, који имају своје прототипове у фикционалним индивидуама из природног света текста и немају пандане у нашем стварном свету (слушкиња Јапанка, мајор Лајонхарт, пекарска породица, адвокат Фогел, млади брачни пар на меденом месецу, проститутка итд.).

Стварне јединке и стварносне варијанте као прототипови

Фројд, као лик романа *Бели хотел*, пролази кроз више трансформација и има пандане у свим световима текста, како природном тако и интермедијарним и натприродном. Однос између Фројдовог реалног прототипа и његовог пандана из природног света текста можда најбоље образлаже сам Томас (1984) у *Бележици аутора* на почетку дела:

„Улога коју је Фројд одиграо у овој причи потпуно је измишљена. Међутим, Фројд кога сам ја замислио, придржава се општепознатих чињеница из живота правога Фројда. Понекад сам цитирао понешто из његових дела и писама, *passim*. Писма из *Пролога* и

сви пасуси који се односе на психоанализу (укључујући III поглавље, које постаје књижевни облик једног од Фројдових случајева) немају никакву фактичку основу.“

У складу са оним што Томас тврди, већ се на првим страницама романа сусрећемо са Фројдом из природног света текста који је врло близак својем прототипу из стварности. Он иде на пут у Америку где излаже своје ново психоаналитичко учење. По речима самог фиктивног Фројда, бави се проблемом хистерије (што је чинио и Фројд из актуалног света) и завршава своје дело *С оне стране принципа задовољства*, у коме говори о схватању ероса – принципа задовољства и танатоса – принципа деструкције, као двема силама које управљају човековом природом. „Случај хистерије“ је управо наша јунакиња Елизабет Ердман и то нас наводи на помисао да је њен прототип Ида Брауер, која је била основ за спис *Дора: фрагменти анализе случаја хистерије* стварног Фројда. Мада Лиса није само Идина стварносна варијанта, овај спис има јаког утицаја на стварање и моделовање Фројдове стварносне варијанте. Стварајући варијацију Фројдове студије и стављајући је у уста фиктивном Фројду из природног света текста, Томас нам рекреира начин рада и учење овог психоаналитичара. Фројд, стварносна варијанта, излажући студију, Лиси даје псеудоним фрау Ана Г., као што Фројд, историјска личност, даје Иди Брауер псеудоним Дора. Случајеви бивају тумачени на сличан начин: Фројд, и један и други, узрок хистерије налазе у прошлости, у сексуалним траумама из детињства, неуспешној едипализацији и хомосексуалности.

Јунг, један од најпознатијих Фројдових ученика, у роману се јавља епизодично и то само у природном свету. Томас (1983) бива заинтригиран односом ривалства између Јунга и Фројда. Из тих разлога он ствара њихове пандане у том маниру, и то пародирајући психоаналитичко схватање везе отац – син. Текстурални Фројд и Јунг су дати у једном типичном оваквом односу, где Јунг, син, живи у сенци свога оца Фројда са сталном тенденцијом да га превазиђе, заузме његово место или да анулира његов утицај. С тим у вези у неколико наврата Јунг нам се чини готово инфантилним.

Као поменути ликови, који су ту углавном да употпуне симболику дела или да воде ка разрешењу постављеног заплета, јављају се пандани ћерке Сигмунда Фројда и њеног сина. Они се не карактеришу, они само активирају карактеризацију фикционалног Фројда и Лисе. Попут својих прототипова, они у делу, у природном свету, умиру од фаталне болести.

У констелацији ликова чији су прототипови стварносне варијанте реалних личности, најистакнутија је полу-Јеврејка Дина Проничева. Она задржава своје стварно име и у *Бабјем Јару* и у *Белом хотелу* (где се јавља као епизодични лик). У документарном роману Анатола Кузњецова, она даје своју исповест о догађајима у Бабјем

Јару, догађајима који су алтернатива догађаја у нашем стварном свету и чија се алтернатива налази и у *Белом хотелу*. Наиме, стварна Дина је била једина преживела учесница те трагедије у Украјини, поред Анатола Кузњецова, која је успела да се извуче из јаме у коју су Немци бацили Јевреје после стрељања. Њена стварносна варијанта из Кузњецевљевог романа описује како је успела да побегне, како је срела дечака Тољу (стварносна варијанта Кузњецова) и са њим успела да се сакрије у жбуњу и сачека погодни тренутак да побегне од онога што по стравичности превазилази опис пакла. Њен исказ обилује језивим сценама и нехуманим понашањем фашиста према својим жртвама, што наводе и историјски извори (Brown, 1985).

Томас присваја њено сведочење и приписује га Лиси. Лиса бива та која посматра све злочине и проживљава Динине муке. Проничева се јавља док Лиса чека у реду – наводно за воз који треба да одведе све Јевреје у Палестину, а заправо у реду за стрељање, што је била подвала коју су смислили Немци – и Лиса је препознаје као глумицу у луткарском позоришту. Као полу-Јеврејка са немачким презименом, што је случај и са Томасовом главном јунакињом, она за тренутак бива помилована, али ипак на крају одведена на стрељање, јер је представљала потенцијалну опасност због свих гнусних призора чији је била сведок. На крају, када Лиса већ лежи у јами мртва, пандан Дине Проничеве из *Белог хотела* изводи чувено бекство Дине, њеног прототипа, и стварне Дине.

Прототип Лисе не можемо утврдити именом као стриктним означитељем. Томас (1983) наводи читаву генезу овог лика. Елизабет му се прво јавља у глави као жена у пругастој црно-белој хаљини у песми коју је посветио Фројду и Јунгу. Касније, када је читао да је Фројд лечио жену која је имала аферу са једним од његових синова, то га је инспирисало да напише још једну песму, коју је назвао *The Woman to Sigmund Freud*. У ствари, био је то зачетак поглавља *Дон Ђовани*, које у роману представља интермедијарни свет. Иза тога, Томас напомиње утицаје који су већ описани – Дина и Дора, а онда уводи још једну историјску личност која је одиграла улогу прототипа – руска песникиња Ахматова, чију је поезију Томас својевремено преводио. Познајући детаље њеног живота, било му је лако да их угради у своју јунакињу. Због разноврсности утицаја на стварање Лисиног лика, могли бисмо закључити да је она на граници тога да буде стварносна варијанта, врло лако бисмо могли рећи и да је она један нов фикционални ентитет.

На први поглед, може се учинити да је дечак Тоља послужио као прототип за настајање дечака Коље, сина Елизабетиног другог супруга – дечак са којим страда у Бабјем Јару, на шта указује и сличност имена, сличност у годинама, играње у јарузи Бабји Јар пре инцидента, сукобљавање и избегавање власти (Brown, 1985, p. 66).

Ипак, испоставља се да је његов прототип мултиплициран, а да он и Лиса, као пасторак и маћеха, настају инверзијом стварносних варијаната из *Бабјег Јара*:

„Thomas seems to have taken characteristics from other young boys who also appear in *Babi Yar*. For example: Toyla, a non-Jew, has a half-Jewish friend named Shurka, who must leave. Kolya, a Jew who must leave Kiev, has a non-Jewish friend named Shura who is safe. Shurka's Russian mother may stay in Kiev; Kolya's mother could have stayed but chooses to go“ (Brown, 1985, p. 73)

*Интермедијарни и натприродни свет –
фикционални прототипови*

Дон Ђовани и *Гаштајнски дневник* представљају алтернативне интермедијарне светове. Они су готово истоветни, а разлике које постоје међу њима настале су углавном модусом нарације. Оба ова света представљају Лисину фантазију и она их ствара на захтев Фројда. У њима је описана измишљена еротска веза између Лисе и Фројдовог сина. Након сусрета у возу и пар „врућих сцена“, они одлазе у бели хотел у планини да проведу неко време заједно. Тамо, док се они препуштају чулним задовољствима, дешавају се различите катастрофе: поплава, пожар, затрпавање људи лавином, масовни пад гостију са ски-лифта, где многи губе животе. Томас супротставља ерос и танатос, тачније доводи их у везу, афирмише их да би после деградирало и деконструисао психоаналитички модел као једностран и недовољан.

Описујући бели хотел, Лиса представља плејаду ликова, гостију у хотелу, од којих неки имају пандане и у стварности и у природном свету текста, а неки само у фикционалном природном свету. Ипак, и када се представљају ликови са панданима из стварности, као основа се узимају њихови фикционални пандани.

Од оних који имају пандане у нашем стварном свету, јављају се Лиса, Фројд, његов син, мадам Котен и мачка. Лисин и Фројдов пандан у интермедијарном свету представљају своју супротност у односу на прототипове из природног света текста. Лиса, пуританка, дубоко побожна девојка, претвара се у раскалашну и распусну жену, а Фројд, атеиста, у свештеника. Такође, јавља се и инверзност односа њихових пандана. Док се Фројд у природном свету текста јавља као Лисина утеха и исцелитељ, у интермедијарном свету белог хотела, Лиса се јавља као утешитељка и сценом дојења добија мајчински заштитнички лик.

Мадам Котен је врло интересантан лик и она упада у љубавни троугао са Лисом и њеним љубавником. Она, поред мадам Р. као прототипа, има пандан у стварном, актуалном свету и у Фројдовом делу *Дора: фрагменти анализе случаја хистерије*. То је хер К., стварносна варијанта љубавнице оца Иде Брауер, која је описана у

Дора-случају и која је на крају анализе стварног Фројда испала предмет Дорине хомосексуалне љубави, као што је љубавница оца Иде Брауер испала предмет Идине хомосексуалне љубави. У стварном свету текста, она је означена као мадам Р., Лисина учитељица балета и заштитница. Лисина машта је, напokon, транспоновала мадам Р. у интермедијарни свет као мадам Котен, продавачицу стезника. Фројдов пандан из стварног света текста закључује, као стварни Фројд, да Лиса има сексуалних тенденција према мадам Р.

Остали ликови јављају се као пандани фикционалних ентитета. Лиса идентификује јапанску собарицу из белог хотела као пандан собарици која је била љубавница њеног оца, младог адвоката Фогела идентификује као пандан своме првом мужу, а мајора Лајонхата као симпатичног мајора, који је инспирисао да пише поезију на њеном одмору у Гаштајну. Ту се спомиње и његов млади рођак који је погинуо у рату, а који ће свој пандан добити у немогућем свету у виду лика мајора Лајона, *оностраног* Лисиног младог љубавника.

На одмору у Гаштајну, Елизабет среће и пекарску породицу, коју су сви исмевали због простакула, и као такве их уноси у приповест *Дон Ђовани* и *Гаштајнски дневник*. Млади брачни пар, који се такође одмарао у Гаштајну и изливао нежности у јавности, има двоструке пандане у интермедијарним световима: Фројдовога сина и Лису и један млади брачни пар. Лисини пандани у интермедијарним световима су вишеструки. Она себе идентификује као проститутку, главну јунакињу, чак делимично и као мадам Котен.

У натприродном свету пандане имају сви који су умрли. Ту се по први пут јавља Лисина мајка Марија Конопицка, тачније пандан Марије Конопицке. Она се у природном свету текста јавља само као поменути лик. Представљени доживљај Марије од стране оних који су је познавали у великој мери се поклапа са панданом који срећемо у натприродном свету. Све пандане из натприродног света одликује разумевање, пожртвовање, осећај јединства и љубави.

Посебни лик у *Белом хотелу* је мачка која има свој прототип у Титусу, Тољиним кућном љубимцу. Како истиче Браунова (1986, р. 65), Титус у *Бабјем јару* Кузњецова симболише животну снагу и природни инстинкт за преживљавањем. Титус је Тољи готово као члан породице и у време рата, када живот губи смисао, Титус својим виртуозним начинима да преживи и врати се кући, улива снагу малом Тољи за опстанак.

Томас ствара пандан-мачку адаптирајући Титуса, претварајући га у женку и умножавајући га за сваки свет. У Лисином дневнику и поеми, тачније у интермедијарним световима, мачка се јавља управо у смислу у коме је користи Кузњецов. Фројд појаву мачке у Лисиним маштањима тумачи као њен неуништиви и потиснути сексуални нагон. Мачка служи, такође, као замена за дете. Лиса саопштава

Фројду у трећој глави да је усвојила маче, што представља њену потиснуту жељу да има дете. Ипак, најубедљивији и најважнији, можда прототипу најприближнији пандан, је мачка Васка, власништво Љубе Шчаденко, Лисине добротинице, комшинице и сапатнице у катастрофи Холокауста. Васка се јавља као симбол преживљавања. На дан када се припрема страшан догађај, Љуба оставља мачку и убеђује децу да ће Васка преживети. У шестом поглављу, Васка се чудесно појављује, израђавана и изгладнела, али жива. Она представља свима задовољство и извор радости. Она симболише и репродуктивну снагу у свим врстама. Пошто је Васка дошла, она чудотворно даје живот неколиким мачићима и то без мужјака. Тако мачка постаје симбол животне снаге – физичке и репродуктивне.

Индивидуална алетичка ограничења Лисе Ердман

Лису Ердман у природном свету текста пратимо двадесетак година, отприлике од тридесете до педесете, тачније до њене смрти. О животу до тридесете сазнајемо поступно кроз њену исповест и Фројдово тумачење те исповести.

Њена физичка ограничења условљена су менталним стањем. У природном свету је највећим делом текста приказана као хендикепирана необјашњивим боловима у левој дојци и левом јајнику, које Фројд тумачи као последицу хистерије настале као продукт губитка мајке у раном детињству, сазнања о њеној инцестуозној вези са њеном сестром близнакињом и њеним мужем, као и очеве индиферентности у односу на њу. Такође, анорексичност је једно од најчешћих стања у којима се налази. Након „излечења“, Лиса се јавља као физички слаба са повременим симптомима наводно излечене „болести“ и, врло брзо, и као стара и ружна жена. Насупрот томе, у интермедијарним световима, Елизабет се јавља као изузетно витална млада жена приличне лепоте и израженог либида. Њена физичка и сексуална снага ослобођене су стега природног света.

Ментална ограничења су такође изузетно изражена у природном свету. Стална конфузија лика, разне халуцинације, несигурност и подређеност су доминанте које га у психолошком, а и у физичком, смислу чине хипонормалним. Међутим, њена ментална ограничења показују и хипернормалност. Као хипертрофиран, издваја се један специјални Лисин дар, који добија пресудну важност у грађењу и разрешењу заплета и објашњењу њене физичке и психичке хипотрофираности. То је њена способност да предвиђа будућност. У више наврата Ердманова предвиђа догађаје у Фројдовом животу, нпр. смрт ћерке и унука, и то кроз снове, а нарочито значење имају њене имплицитне визије предстојећег геноцида (представљене у интермедијарним световима као пожар, лавина, поплава, пад са ски-лифта и масовно умирање људи), чија ће и сама постати жртва.

С друге стране, инструментална ограничења показују нормалност са тенденцијом ка хипернормалности. Лиса се јавља као изузетно добра оперска певачица, челисткиња и списатељица.

Епистемичка ограничења „Белог хотела“

Епистемичка ограничења у *Белом хотелу* играју пресудну улогу у раскривању веродостојности психоаналитичког учења и указивању на његову једностраност.

Епистемичка неравнотежа у знању производи причу с тајном, где је догађај непознат појединим становницима фикционалног света. Уколико је скривање података намерно, такав поступак се тумачи као епистемичка обмана.

По принципу епистемичке обмане Томас гради па разграђује психоаналитичко учење. Као виновник епистемичке обмане, јавља се Лиса. Како је Фројдова пацијенткиња, Ердманова има задатак да исприповеда догађаје из детињства везане за породицу, али потпуно *искрено*, да би из њене приче могли да се донесу закључци о узроку њене „болести“. Такође, интермедијарни светови описани у првој и другој глави су „психоаналитички“ светови, светови у којима би требало да подсвест, „педантан симболист“, покаже кроз низ сублимираних ликова и радњи право стање Лисиног несвесног. Они су део афирмације психоанализе. У њима лете материце и дојке, пливају фегуси, катастрофе се јављају као компленти вођењу љубави и неиздрживој страсти. Све што Елизабет ствара у тим световима, иде наруку Фројду да дешифрује у психоаналитичком кључу.

Док пратимо ток случаја и Фројдова тумачења у трећој глави, не можемо а да не приметимо извесно насиље које Фројд врши над изреченим и над самом пацијенткињом. Он мудро примећује да Лиса не говори увек истину, али надобудношћу једног ученог човека увереног у своју интелигенцију, Фројд *верује* да *зна* када га Лиса обмањује. Њене покушаје да му скрене пажњу на прави проблем, Фројд схвата као њен покушај да маскира право стање ствари, а то је – неуспешна едипализација. Он је одлучан да докаже да је узрок Лисине хистерије сексуална траума из детињства, изазвана тиме што је видела сексуални чин између мајке, тетке и тече, онда мајчина смрт и очево игнорисање. Врхунац његовог претеривања је закључак да Ердманова има хомосексуалних тенденција.

Кула од карата би требало да се сруши када Лиса одговара на писмо Фројду. Она му пише и у тексту писма разобличава све Фројдове закључке. Јасно му ставља до знања да је узрок њене „хистерије“ сазнање да је Јеврејка и шта то значи бити Јеврејин. Међутим, Фројд не може да се отргне свог првобитног тумачења. Он остаје „глув“ на све њене исправке и опет их тумачи на психоаналитички начин.

Могло би се рећи да критика Фројдовог учења иде у три смера. Први подразумева непоузданост научне методе која зависи од исказа пацијента и његовог субјективног доживљаја заснованог на несигурном сећању, као и од његове спремности и могућности да говори истину. Други се односи на Фројдову опсесију прошлости која у себе не може да прими будућност. Код Фројда и Лисе владају извесне супротно усмерене тенденције. Док Фројд тежи томе да схвата узроке болести okreћући се прошлости, Лисино стање се испољава као продукт будућности.

Трећи реферира на нефлексибилност и једнообразност методе тумачења. Чак и када има јасне, непорециве доказе за мишљење супротно свом, Фројд не одустаје од личних траума као последица породичних односа. Можда овде можемо пронаћи скривену приврженост Јунгу, који је био способен да увиди утицаје заједнице, друштва, можда најбоље кроз колективно несвесно. Фројд остаје хендикепиран да увиди овакве односе. За њега друштвени утицаји, и припадност једној озлоглашеној раси, не могу бити узрок личних траума. Из тих разлога Фројд и не успева да помогне Лиси, јер њени проблеми сежу изван сфере његовог деловања.

Деонтичка и аксиолошка ограничења „Белог хотела“

У *Белом хотелу* деонтичка и аксиолошка ограничења обликују социолошку сферу наратива. Томас приказује двоструку глобалну деонтичку и аксиолошку усмереност, које делују тако што друштво деле на јеврејски и нејеврејски живаљ. Двоструке моралне и друштвене вредности, забране и дозволе манифестују се као дискриминација Јевреја и фаворизовање нејеврејских чланова друштва.

Као што је познато, Елизабет Ердман је полу-Јеврејка. Јеврејске корене вуче са очеве стране док са мајчине има пољске. Њена мајка, католикиња, пошла је за Лисиног оца, што је изазвало њене родитеље да је одбаце. Из тих разлога, Марија Конопицка, што је девојачко име мајке, на венчању скида крст који је имала око врата, што симболично представља њено одрицање католичке вере, и постаје Марија Морозова. На овај начин, малој Лиси се од најранијих година урезује у свест разлика Јеврејин/не-Јеврејин, што је наводи да читавог живота осцилира између те две аксиолошке и деонтичке равни.

Током читавог романа пратимо Лисину кризу идентитета, мада тек у четвртој глави сазнајемо узрок – јеврејско порекло. Њена лична криза и осцилације, условљене расном припадошћу, најбоље се манифестују кроз њена два брака. Први брак склопила је са антисемитистички настројеним Немцем и тако добила презиме Ердман, а други са Јеврејином, познатим оперским певачем, и на тај начин преиничила презиме у Ердман Беренштајн.

У време првог брака, Лиса почиње да има изражене халуцинације пожара, поплава, пати од клаустрофобије. Мада нема јасну представу зашто, она према своме првом мужу Немцу осећа одбојност, добија нападе панике када треба да остане у другом стању. Касније, када успева да среди утиске и осећања, она признаје Фројду да то није било због сексуалних, него због расних фрустрација.

Други брак, и симболично њен повратак у место одрастања Кијев, где је била само Морозова, мири је са чињеницом да она јесте и припадница мањинског и нецењеног рода. То се симболично одсликава њеним додавањем јеврејског презимена на немачко, које представља један од два екстремна пола деонтичког и аксиолошког кодекса.

Врхунац њеног колебања достиже се на „судњи дан“. Када стиже наредба да сви Јевреји морају да дођу на железничку станицу „да би их отпремили у Палестину“, Елизабет Ердман Беренштајн са својим пасторком, који јој је препуштен на бригу после хапшења Беренштајна и који је у целости Јеврејин, креће надајући се да ће се извући из ситуације која се све више заоштравала због сукоба Руса и Немаца у Украјини. Када полако схвати да ће их заправо стрељати, Лиса се очајнички хвата за свој део нејеврејског идентитета, показује личну карту, због чега бива пуштена на слободу, али дечак са јеврејским презименом то не успева. Из тих разлога, Лиса остаје у реду за стрељање. Када је уклонила дечакове исправе, фактички покушавши да уклони његов нежељени јеврејски идентитет, она успева да их ослободи на тренутак, али их ипак стрељају, чак верујући да нису Јевреји, јер су били сведоци великог масакра. Овакво постављање ствари нас наводи на два закључка: Лиса је успела да изван поларизованог дуплираног друштвеног деонтичког и аксиолошког норматива пронађе свој идентитет, афирмишући се најпре као мајка и људско биће; и тај друштвени дуплирани норматив открива своје право лице – нису у питању Јевреји, нити они који то нису, већ воља за моћ која дроби и остварује се уништавајући хуманост.

После смрти, њено путовање у натприродни свет, који се може схватити као место загробног живота, приказује помирење свих конфликта које је имала док је била жива. Тамо среће све људе који су јој били важни, а који су такође били жртве друштвеног система. Болови у карлици и дојци (које је осећала већи део живота, испоставило се као предсказање, а које је у ствари задобила у Бабјем Јару) тим чином полако нестају. У овом свету, „није важно да ли си Јеврејин“. Чини се да је на тај начин имплицитно сугерисано да се хуманост може достићи само изван природног света, изван историје.

Томас, видели смо, разбија Лисин идентитет транспонујући је у неколико светова. Разбијање идентитета и његово поновно стицање, парадоксално у немогућем свету, можемо пратити и кроз промене

ну презимена. Осцилације између јеврејског и нејеврејског описују Лисина колебања и подвојеност њене личности условљене пореклом. У промени презимена, Бартковски и Стернсова (Bartkowski & Stearns, 1990) прате, у феминистичком психоаналитичком кључу, Лисино стицање идентитета кроз идентификацију са мајком. Ипак, чини се да та идентификација са мајком, која заиста постоји и верификује се кроз Лисин избор мајчиног презимена „на оном свету“, нема за циљ проналажење себе кроз поистовећење са мајком, већ проналажење себе кроз *принцип* мајчинства.

Највеће анулирање индивидуалности и стапање свих људи, симболично, у масу тела, што преставља као излишно било који деонтички или аксиолошки систем, Томас (1984, стр. 253) приказује кроз епilog о томе шта се десило после геноцида у Бабјем Јару:

„Кад се рат завршио, рад на уништавању мртвих се наставио, само другим рукама. Након извесног времена Дина Проничева престала је да прича да је умукла из Бабји Јара. Инжењери су преко отвора јаруге саградили брану и пумпали у њу воду и блато из околних каменолома створивши зелено, устајало и смрдљиво језеро. Затим је брана прсла, па се велики део Кијева нашао под блатом. Људе су, као у Помпеји, ископавали и наредне две године, укочене у њиховим последњим положајима.

Нико, међутим, није нашао за потребно да јаругу смири спомеником. Само су је попунили бетоном и изнад ње саградили широк пут, телевизијски центар и високу стамбену зграду. Лешеви су закопани, спаљени, потопљени и поново закопани, испод бетона и челика.“

ЗАКЉУЧАК

Сликајући јунакињу Елизабет Ердман, растежући је на неколико равни наративног дискурса, Томас успева да проблематизује више односа и појава: појединачно и универзално, јунговско и фројдовско психоаналитичко, односе моћи у друштву, нехуманост и непоузданост историје и разбијеност постмодернистичког субјекта.

Ове теме представљају преокупације постмодернистичког писца и оне генеришу естетске принципе у делима стварајући различите нивое реалности. Из тих разлога, Долежелова теорија могућих светова се са једне стране показује као погодна да својим методолошким апаратом обухвати овакву многозначност, а са друге остаје недовољна да разреши све проблеме.

Модални оквири својим ограничењима показују компликоване односе догађаја, њихових семантичких еманација и разлике у онтолошком статусу. Долежелова достигнућа на овом пољу имају више него задовољавајућу експланаторну моћ. Глобалним алетичким ограничењима успели смо да разграничимо различите онтолошке нивое

Томасовог романа, а личним алетичким ограничењима да сагледамо физичка и духовна својства лика из једне нове теоријске перспективе. Епистемичка ограничења у *Белом хотелу* играју пресудну улогу у раскривању веродостојности психоаналитичког учења и указивању на његову једнообразност, јер управо по принципу епистемичке обмане Томас гради и разграђује психоанализу. Деонтичка и аксиолошка ограничења обликују социолошку сферу наратива. Томас приказује двоструку глобалну деонтичку и аксиолошку усмереност које делују тако што друштво деле на јеврејски и нејеврејски живаљ. Разграничавањем ових двоструких деонтичких и аксиолошких параметара, систематизацијом забрана и дозвола, на непосреднији начин пратимо проблематизовање спорног јеврејског питања. Свим овим закључцима потврдили смо Долежелов став да макрорестрикције имају велики потенцијал за генерисање и тумачење прича.

Међутим, сложене односе међу ликовима, с обзиром на вишесветовност, или вишедискурзивност, њиховог појављивања, транссветовни идентитет не успева да појасни и боље повеже на једноставан и разумљив начин. Прво, однос пандан-прототип базира се на више релација: интертекстуалној, вантекстовној и унутартекстовној. Долежел на то не указује. Већина ликова опстаје у свим овим релацијама. Увођење односа пандан-прототип у теорију књижевности омогућило је да разграничимо реалне и фикционалне јединке. Међутим, пракса је показала да овако заснована концепција транссветовног идентитета може бити врло компликована. Прототипови се јављају у различитим степенима реалитета, јављају се као другостепени, трећестепени, засновани на различитим текстуалним и вантекстуалним односима, што ствара несигурност у њиховом одређивању. Додатно се мешају и отежавају одређивање прототипова и различите културне представе и модели о јавним личностима. Радикално неесецијалистичка семантика не може да нам покаже до које мере можемо да мењамо прототип и да створени лик и даље буде његов пандан. Аутентизација не може увек бити решење. Терминологија такође ствара конфузију – постаје тешко пратити на који прототип или на који пандан мислимо док говоримо о ликовима. Остаје да се схватања о транссветовном идентитету допуне и ревидирају. Можда би истраживања могла да иду у смеру увођења прецизније и једноставније терминологије или би се транссветовни идентитет могао посматрати само у терминима пандана. Питање остаје отворено.

ЛИТЕРАТУРА

- Bartkowski, F., & Stearns, C. (1990). The Lost Icon in *The White Hotel*, *Journal of the History of Sexuality*, 2, 283–295.
- Brown, L. F. (1985). *The White Hotel*: D. M. Thomas's Considerable Debt to Anatoli Kuznetsov and *Babi Yar*. *South Central Review*, 2 (2), 60–79.

- Busse, K. (1997). Holocaust as Postmodern Trauma: Representing the Real in D.M. Thomas's *The White Hotel*. *International Conference on Narrative*, April 3–6. Gainesville.
- Гаврић, Т. (1986). У царству либида, *Дело*, 32(3), 163–165.
- Гаспари, В. (1983). Интервју са Д. М. Томасом, *Савременик*, 57(1–2), 83–100.
- Davis, D. (1995). *Freud's Dora. A Victorian Fable*. Retrieved from: <http://www.haverford.edu/psych/ddavis/fdora.html#d2>
- Долежел, Љ. (1997). Наративни светови, *Реч*, 30, 84–85.
- Долежел, Љ. (2008). *Хетерокосмика*. Београд, Службени гласник.
- Луси, Н. (1999). *Постмодернистичка теорија књижевности*. Нови Сад, Светови.
- Кордић, Р. (1985). Вео сексуалне ствари (*Бели хотел* Доналда Мајкла Томаса), *Поља*, 315, 155–156.
- Kripke, S. (1963). Semantical Considerations on Modal Logic. *Acta Philosophica Fennica*, 16, 83–94.
- Марковић, В. (1985). Мајсторство отворене форме. *Књижевне новине* 690, 8.
- Пантић, М. (1985). Поново рођена прича, *Писмо*, 02/03, 238–240.
- Петковић, Р. (1985). Драма тумачења, *Књижевна реч*, 256, 20.
- Тодоровић, Г. (1982). Психоанализа у роману, *Савременик*, 8–9, 263–264.
- Thomas, D. M. (1983). Freud and *The White Hotel*. *British Medical Journal*, 287 (24–31), 1957–1960.
- Томас, Д. М. (1984). *Бели хотел*. Београд, Нолит.
- Тошић, Ј. (1986). Душа човека је далека земља. *Градина*, 1–2, 149–152.
- Хачион, Ј. (1996). *Поетика постмодернизма. Историја, теорија, фикција*. Нови Сад, Светови.

Jasmina Nocić, Niš

ON THE EDGE OF THE WORLDS: D. M. THOMAS – THE WHITE HOTEL

Summary

In novel *The White hotel*, Thomas questions the multiple relationships and phenomena: individual and universal, Jungian and Freudian psychoanalytic learning, power relations in society, inhumanity and the unreliability of history and fragmentation of the postmodern subject, and all that through the main character Elizabeth Erdman.

The primary objective of this work is to show and test, through the analysis of *The White Hotel* by D.M. Tomas, the explanatory power of the Ljubomir Dolezel's theory of modal restrictions and trans-world identity, and the secondary objective is to underline a possible understanding of the novel mentioned above by applying this methodology instrument. Conceptual apparatus of classical narratology will be in use as well.

In the area of modal frames, Dolezel theory has shown satisfactory explanatory power. Epistemic constraints in *The White Hotel* play a crucial role in exposing the credibility of psychoanalytic study, for it is the principle of epistemic deception in which Tomas builds and breaks psychoanalysis. Deontic and axiological constraints shape the social sphere of the narrative. By aletic global restrictions we were able to delineate the different ontological levels of Thomas's novel, and limitations of physical and spiritual characters' properties from a new theoretical perspective. All these findings confirm the

view that Dolezel's macrorestrictions have great potential for the generation and interpretation of the story.

However, the complex relations between characters Dolezel's trans-world identity theory fails to explain in a simple and understandable way. First, the counterpart-prototype relationship is based on several relations: intertextual, intratextual, and intratextual. Dolezel doesn't indicate that. Most of the characters exist in all these relations. Introducing a counterpart-prototype relation in literary theory made it possible to delineate the real and fictional individuals. However, practice has shown that this concept can be very complicated. Radical non-essentialist semantics can't show us the extent to which we can change the prototype and to which created character will still be his counterpart. Authentisation may not always be the solution. Vague terminology also causes confusion. It remains to revise and to amend the trans-world identity standpoints. Perhaps research could go in the direction of introducing more precise and simpler terminology.